

השמיטה, הגלות והקץ המגולה במשנת הראי"ה קוק

אוריאל טויטו

בפרשת התוכחה בספר ויקרא (כו, לב–לה, מג) כורכת התורה את הגלות עם ביטול השמיטה:

וְהַשְׂמִיטִי אֲנִי אֶת הָאָרֶץ וְשָׂמְמוּ עָלֶיהָ אֵיבֵיכֶם הַיֹּשְׁבִים בָּהּ. וְאַתְּכֶם אֲזַרְהוּ בַגּוֹיִם וְהִרִיקִי אֶתְרֵיכֶם חָרֵב וְהִיטָה אֲרֻצְכֶם שְׂמָמָה וְעָרֵיכֶם יִהְיוּ חֲרָבָה. אֲזוֹ תִרְצֶה הָאָרֶץ אֶת שְׂבַתְתֶּיהָ כֹּל יְמֵי הַשְּׂמָמָה וְאַתֶּם בְּאֶרֶץ אֵיבֵיכֶם אֲזוֹ תִשְׁבַּת הָאָרֶץ וְהִרְצַת אֶת שְׂבַתְתֶּיהָ. כֹּל יְמֵי הַשְּׂמָמָה תִשְׁבַּת אֶת אֲשֶׁר לֹא שְׂבַתְתָּ בְּשְׂבַתְתֶּיכֶם בְּשְׂבַתְתְּכֶם עָלֶיהָ.

וְהָאָרֶץ תִּעְזֹב מֵהֶם וְתִרְץ אֶת שְׂבַתְתֶּיהָ בְּהַשְּׂמָמָה מֵהֶם וְהֵם יִרְצוּ אֶת עֲוֹנֵם יַעַן וּבְיַעַן בְּמִשְׁפָּטֵי מֵאָסוּ וְאֶת חֻקֵּי גְעֻלָּה נִפְשָׁם.¹

הקשר שקשרה התורה בין הגלות לשמיטה הביא את המפרשים לראות בגלות תחליף לשמיטה. הארץ שלא שבתה בשמיטה, מרצון, תשבות בגלות, מאונס. לפי זה הוסברו שבעים שנות הגלות שלאחר חורבן בית ראשון כתחליף לשבעים שמיטות ויובלים שלא שמרו ישראל בהיותם בארץ.² החשבון של שנה תמורת

1 עם חורבנה של ממלכת יהודה והיציאה לגלות שב והוזכר קשר זה. שבעים שנות גלות ככל מכוונות כנגד שבעים שמיטות שביטלו ישראל בהיותם בארץ: "וַיִּגַּל הַשָּׂאֲרִית מִן הַחֲרָב אֶל כָּל וַיְהִי לוֹ וּלְבָנָיו לְעִבְדִים עַד מֶלֶךְ מַלְכוּת פָּרְס. לְמִלְאוֹת דָּבָר ה' כִּפִּי וְרַמְיָהוּ עַד רִצְתָהּ הָאָרֶץ אֶת שְׂבַתוֹתֶיהָ כֹּל יְמֵי הַשְּׂמָמָה שְׂבַתָּה לְמִלְאוֹת שְׁבָעִים שָׁנָה" (דברי הימים ב לו, כ–כא). וראו עוד שבת לג ע"א: "בעוון גלוי עריות ועבודת כוכבים והשמטת שמיטין ויובלות – גלות בא לעולם, ומגלין אותן, ובאין אחרים ויושבין במקומן [...]".

2 ראו בדברי רש"י (ויקרא כו, לד–לה) את החשבון של שבעים שמיטות אל מול שבעים שנות גלות: "אז תרצה – תפייס את כעס המקום שכעס על שמטותיה. והרצת – למלך את שבתותיה. כל ימי השמה – לשון העשות ומ"ם דגש במקום כפל שממה. את אשר לא שבתה – שבעים שנה של גלות ככל הן היו כנגד שבעים שנות השמטה ויובל שהיו בשנים שהכעיסו ישראל בארצם לפני המקום ארבע מאות ושלשים שנה. שלש מאות ותשעים היו שני עונם משנכנסו לארץ עד שגלו עשרת השבטים, ובני יהודה הכעיסו לפניו ארבעים

שנה מדגיש את תפקידה של הגלות כמשלימה את מה שהחסירה הארץ כשלא שבתה בשנת השמיטה. אולם הגלות לא באה להשלים רק את חסרונה של הארץ; היא באה להשלים גם את חסרוננו של העם, כדברי הכתוב (שהובא לעיל): "וְהָאָרֶץ תִּעֲזֹב מִקֶּהֶם וְתָרֵץ אֶת שְׂבֻתֶיהָ בְּהִשְׁמָהּ מִקֶּהֶם וְהֵם יִרְצוּ אֶת עֲוֹנֵם". העם והארץ יבואו על תיקונם על ידי יציאת העם מן הארץ לגלות. השביתה מעבודה בשנת השמיטה אינה פעולה חקלאית שבאה לצורכי הארץ, אלא פעולה חינוכית הבאה לפעול על העם השוכת. במצוות השמיטה בא לידי ביטוי הקשר המיוחד בין העם לארצו ומבליטה את ההתאמה בין מצבה של הארץ למצבו הרוחני והמוסרי של העם.³ התאמה זו באה לידי ביטוי לא רק בזמן שישראל יושבים על אדמתם, אלא גם בזמן הגלות: "וְהִשְׁמַתִּי אֶת הָאָרֶץ וְשָׁמְמוּ עָלֶיהָ אֲיִבֶיכֶם הַיֹּשְׁבִים בָּהּ". הקשר בין ביטול השמיטה ובין הגלות מוסבר במשנת הראי"ה בפעולה הדומה שפועלות השמיטה והגלות על הארץ ועל העם כאחד. מהי פעולתה של השמיטה לדעת הראי"ה? כיצד הגלות מתקנת את ביטול השמיטה? בהסבירו את עניין השמיטה והגלות כורך הראי"ה את שניהם עם הופעת הקץ המגולה, בסיומה של הגלות.

במאמר זה נשתדל להסביר את הקשר בין השמיטה, בין הגלות ובין הקץ המגולה, במשנת הראי"ה.

שנה משגלו עשרת השבטים עד חרבות ירושלים, הוא שנאמר ביחזקאל (ד, ד-ו) 'זאתה שכב על צדך השמאלי וגו' וכלית את אלה ושכבת על צדך הימני שנית ונשאת את עוון בית יהודה ארבעים יום'. ונבואה זו נאמרה ליחזקאל בשנה החמישית לגלות המלך יהויכין. ועוד עשו שש שנים עד גלות צדקיהו, הרי ארבעים ושש. ואם תאמר, שנות מנשה חמשים וחמש היו, מנשה עשה תשובה שלשים ושלוש שנה וכל שנות רשעו עשרים ושתים שנה, דכתיב: 'ויעש אשרה כאשר עשה אחאב' (מלכים ב כא, ג) ואחאב מלך עשרים ושתים שנה, כמו שאמרו באגדת חלק (סנהדרין קג א): 'ושל אמון שתיים, ואחת עשרה ליהויקים, וכנגדן לצדקיהו. צא וחשוב לארבע מאות ושלושים ושש שנה שמיטין ויובלות שבהם, והם שש עשרה למאה, י"ד שמיטין וב' יובלות, הרי לארבע מאות שנה ששים וארבע. לשלושים ושש שנה חמש שמיטות, הרי שבעים חסר אחת, ועוד שנה יתירה שנכנסה בשמטה המשלמת לשבעים. ועליהם נגזר שבעים שנה שלמים'. וכן הוא אומר בדברי הימים (לו, כא): 'עד רצתה הארץ את שבתותיה למלאות שבעים שנה'."

3 על הקשר שבין העם לארצו ועל השמיטה כמבטאת את הקשר שבין העם לארץ במשנת הראי"ה, ראו: הרב קלכהיים עוזי, "שירת האומה לארצה", תורה שבעל פה, טו (תשל"ג), עמ' קמג-קס. ושוב סיכום הדברים, ראו בספרו שירת האומה לארצה, אריאל – מפעלי תורה יהדות וחברה בישראל, ירושלים תשמ"ז, עמ' נא-סא. על הקץ המגולה במשנת הראי"ה, ראו: הנ"ל, "הקץ המגולה באספקלריית הדורות", אדרת אמונה, ירושלים תשל"ו, עמ' 237-271.

הגלות וסיבתה

להבנת הקשר בין השמיטה, בין הגלות ובין הקץ המגולה במשנת הראי"ה, יש לעמוד על האופי המיוחד של האומה הישראלית. הראי"ה כותב: "יסוד חוכמת ישראל האמתית הוא ההכרה בערך האלוקי של נשמת האומה"⁴. עם ישראל אינו אוסף של פרטים המתאגדים לצורך שיפור תנאי חייהם ומילוי שאיפותיהם הפרטיות, כפרנסה, כביטחון, כחברה וכשייכות. עם ישראל הוא עם בעל תכונה לאומית המאגדת סביבה את כל הפרטים; שאיפה לאומית המקיפה את האומה בכללותה ואת כל הפרטים המאוגדים בה. זוהי התאגדות שאין מטרתה הקיום החומרי ושיפור תנאי החיים, אלא התקבצות הפרטים סביב התשוקה לאלוקים. "הערך האלוקי של נשמת האומה" (שם) הוא הכרה בתכונה הפנימית המאגדת את עם ישראל לדורותיו, הכרה בתשוקה הטבועה בנשמת האומה לדבקות באלוקים. וכך כותב הרב בהקדמה לספרו "שבת הארץ":

"ומי גוי גדול אשר לו אלוקים קרובים אליו" – סגולתה של כנסת ישראל היא, שהיא מסתכלת על ההוויה כולה באספקלריה המאירה של קודש. בכל עז חייה היא מכרת, שהחיים הם שווים את ערכם רק באותה מדה שהם אלוקיים, וחיים שאינם אלוקיים אינם שווים לה מאומה. היא יודעת עוד, שבאמת אין חיים אלא אלוקיים, וחיים שאינם אלוקיים אינם חיים כלל. והידיעה הזאת, המונחת בעומק תכונת נשמתה, מטבעת עליה את חותם ערכה המיוחד לה, המוטבע על כל יחיד ויחיד מיחידיה [...] טבע הנשמה הכללית של כנסת ישראל הוא אלוקיותה.⁵

התשוקה לאלוקים, הקבועה בלב כל אחד ואחד מישראל ובנשמת האומה כולה, תובעת גם את הטהרה המוסרית, שכן הדבקות באלוקים אינה מנותקת ממצבו המוסרי והרוחני של האדם. אי אפשר לו לאדם להידבק באלוקים כאשר הוא אינו מתוקן מבחינה מוסרית ורוחנית. אדם הולל או מעוות דרך יושר אינו יכול להוציא אל הפועל את תכונתו הטבעית להידבק באלוקים. היכולת של האומה לחיות על פי תכונתה הפנימית הטבועה במעמקי נשמתה מותנית בדבקותה במוסר וביושר, בצדק, בטהרה ובקדושה שבחיים.⁶ לכן השאיפה

4 נחמת ישראל, מאמרי הראי"ה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 280.

5 שבת הארץ, מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ט, עמ' ז.

6 העיקרון שלפיו עבודת ה' דורשת מן האדם את הטהרה המוסרית אינו חדש; הוא נזכר כבר בדברי הנביאים ובחז"ל, אולם הוא זוכה להארה מיוחדת במשנתו של הראי"ה. לדוגמה, ראו: אורות הקודש, הוצאת מוסד הרב קוק, ג, עמ' כז: "אסור לה ליראת שמים שתדחק את

הפנימית של עם ישראל היא לחיות חיים של צדק ומוסר, חיים של קדושה וטהרה, חיים של הטבה ואורה. "עצמות החפץ של היות טוב לכל, בלא שום הגבלה בעולם כלל [...]. זהו הגרעין הפנימי של מהות נשמתה של כנסת ישראל".⁷ הרצון הפנימי של כנסת ישראל הוא להיטיב לכול, שכן "כנסת ישראל בעומק חפצה איננה מחולקת מהאלוקית כלל, היא מלבשת את האלוקות המתגלה שבעולם הכללי, וחפצה בהויתיה את החפץ האלוקי של טוב ד' לכל ורחמיו על כל מעשיו".⁷ רצונה של האומה לעשות טוב נובע מהתכונה האלוקית של האומה. עם

המוסר הטבעי של האדם, כי אז אינה עוד יראת שמים טהורה. סימן ליראת שמים טהורה הוא כשהמוסר הטבעי, הנטוע בטבע הישר של האדם, הולך ועולה על פיה במעלות יותר גבוהות ממה שהוא עומד מבלעדיה. אבל אם תצויר יראת שמים בתכונה כזאת שבלא השפעתה על החיים היו החיים יותר נוטים לפעול טוב, ולהוציא אל הפועל דברים מועילים לפרט ולכלל, ועל פי השפעתה מתמעט כוח הפועל ההוא, יראת שמים כזאת היא יראה פסולה".

עיקרון זה עולה גם מפרשנותו של הראי"ה לסיבת דחיית קרבנו של קין (בראשית ד, ד-ה): "וישע ה' אֶל הַכֹּל וְאֶל מִנְחָתוֹ, וְאֶל קֵין וְאֶל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה". פרשנים והוגים החל מתקופת חז"ל ועד לימינו תמהו מדוע נדחתה מנחתו של קין. בכתוב אין תשובה ברורה על כך. (על הצגת הבעיה ובירור השיטות השונות בפתרונה, ראו הרב סמט אלחנן, "וישע ה' אל הבל ואל מנחתו ואל קין ואל מנחתו לא שעה – מדוע?", עיונים בפרשת השבוע, מעליות, מעלה אדומים תשס"ב, עמ' 6-20). הראי"ה מתייחס לשאלה זו בפסקה המזהה את חטאו של קין עם חטאה של הנצרות:

מתאמצת היא [הנצרות] להשאיר את כל זוהמת העולם, את כל הגסות הגופנית, ואת כל הנטיות הרשעיות האחרונות בגוף הגס, בפנימיות יסודיו החומריים, ולעלות עמו אל האושר של הקודש, שהוא מיד מתחלל ומסתאב בנגוע בו היד המסואבה. לא שעה ד' אל קין ואל מנחתו מפני הרשעה שהייתה בו אחוזה. אותו הרצח שיצא אל הפועל אחר-כך, היה גנוז וספון בכוח גם בעת הבאת הקרבן מפרי האדמה, וקרבן זה תועבה הוא. הוא הוא המגביר את כל כוח הרע, והחטאת הרובץ על הפתח הוא מתגבר ומתאמץ על ידי ריח הקודש שהוא קולט אל קרבו ומהפכו לתכונתו. כה סובבת והולכת היא הקינות הרשעה, החפצה שתיטב בעיני ד', שד' ישעה אליה ואל מנחתה, ובחובה יודעת היא היטב כי מאס ד' בה ופניה נופלים וחרה לה מאוד וכעסה אגור בתוכה, ובכל עת מצוא הנה יד הרוצח מתגלה, צביון החטאת, שאליה תשוקתו של הדם הקיני, מתראה בכל תועבתו.

הנצרות אינה תובעת מהאדם את הטהרה המוסרית בשעה שהוא בא לעמוד לפני אל. היא חפצה בקרבת האל, אבל אינה מוכנה לשם כך לנקות את עצמה מכל הזוהמה המוסרית שדבקה באדם. מאותה סיבה עצמה נדחה קרבנו של קין. מחשבת הרצח הייתה ספונה בו גם בעת הבאת הקרבן. קין לא ראה צורך לנקות את עצמו, לשוב בתשובה ולדחות את מחשבת הרצח. המחשבה שאפשר להתקרב אל האל למרות תכניות הרצח המתקמות בלב האדם ובמוחו, היא הסיבה לדחיית קרבנו של קין.

אורות, מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ב, אורות ישראל, פרק א, ד; ושם סעיף ה: "אנו, כלומר כנסת ישראל, רוצה לחיות דווקא מפני התכלית המוסרית שיש בההוויה בכללה".

ישראל קשור לריבונו של עולם, ולכן מידתו של האל לרחם על מעשיו ולהיות טוב לכול מופיעה בעולם הזה דרך שאיפותיהם ומעשיהם של עם ישראל. שאיפת הצדק היא הכלי להידבקות בקב"ה, והיא עצמה גם תכונה קבועה באומה מכוח דבקותה באל.

בזה שונה עבודת אלוקי ישראל מעבודת האלילים. העבודה הזרה אינה מצריכה את הטהרה המוסרית כדי להתקרב לאלוקים. יכול אדם לעסוק בכל התועבות שבעולם ולעמוד לפני האלוקים עם כל העוולות שבידיו. המוסר, הצדק והישרות, הטהרה והקדושה, אינם חלק מעבודת האלילים. לא כן בישראל, הישרות והמוסר הם היסוד לעבודת האלוקים ודבקות האדם באלוקיו תלויה במידת ישרת דרכיו.

נסכם ונאמר שהשאיפה הלאומית הישראלית היא לחיות חיים אלוקיים, כלומר חיים של צדק ומוסר. חשוב להדגיש שהתביעה לחיים מתוקנים אינה מצומצמת לחיי היחיד, אלא פונה בעיקר אל הבחינה הלאומית. לא רק את תקנת היחיד תובעת התורה, אלא גם את תקנת הציבור. כשם שהיחיד מחויב לחיות חיים של מוסר וצדק כך גם הממלכה בישראל שואפת ומחויבת להתנהג ולהתנהל בצדק, ביושר ובמוסר.

מהומת החיים והנטייה החומרית המופלגת הנצרכת לביסוס חיים לאומיים, ממלכה עם כל מכוונותיה השלטוניות, הכלכליות והצבאיות, בעיקר בתקופות קדומות שבהן נדרשו ידיים עובדות רבות לכל מלאכה ובניין, הביאו לחוסר שיווי משקל בין הנטייה הפנימית, התובעת חיים של מוסר וצדק, טהרה וקדושה, ובין שגרת החיים החיצונית התובעת מהאדם ומהאומה את בנייה החומרית. קשיי הקיום וההתמודדות הבלתי פוסקת עם הצורך לשמירה ולבניין של החיים החיצוניים הביאה לדחיקה של התכונה הפנימית של האומה. הקיום הלאומי דורש שיווי משקל בין הנטיות ההפוכות הללו, בין התכונה הפנימית לנטייה לבניין החיים החיצוניים.⁸ אומות יורדות מעל במת ההיסטוריה כאשר מופר אצלן האיזון

8 הקדמה לשבת הארץ (לעיל הערה 5), עמ' 1-ח: "סגולת האומה [...] אין חיי החול יכולים להוציאה מן הכוח אל הפעל. חיים אלה במהומתם המעשית התכופה מסתירים הם את ההוד הרוחני של הנשמה האלוקית, ומעכבים את הזרחת אורה הבהיר והישר לתוך המציאות החילונית השלטת. דחיפת הגידול וההשתלמות של החיים צריכה שתצא אל הפועל על ידי נתינת רווח, של הפסקה והתנערות ממהומת החיים הרגילה [...] צורך מיוחד הוא לאומה זו, שהיצירה האלוקית נטועה בקרבה באופן בולט ונצחי, כי מזמן לזמן יתגלה בתוכה המאור האלוקי שלה בכל מלא זהרו, אשר לא ישביתוהו חיי החברה של חול עם

בין החיים המוסריים והרוחניים ובין הנאות החיים החיצוניים. כאשר חיי החומר ומילוי תאוות היצר הופכים להיות מרכז החיים, ותכונות הצדק והמוסר נדחות מפני מילוי התאוות, מתמוטט הבניין הלאומי. "מפני הנטייה החומרית היתירה, שאבדה את שיווי המשקל לעומת הנטייה הרוחנית, הולכים עמים וכלים".⁹ חוסר שיווי המשקל גורם לאומות לרדת מעל במת ההיסטוריה, ואומות אחרות ממלאות את מקומן, ואילו בעם הנצח, עם ישראל, באה גלות.

השמיטה

תפקידה של השמיטה הוא ליצור שיווי משקל בין התכונה הפנימית לנטייה החיצונית: "השמיטה היא מכוונת לעומת ההשבתה של המהלך המעשי בחלקים היותר חשובים של החברה, ועל ידי זה נותנת היא יד למצוא חשבונותיה מעשיים על פי השיקול של דעת היותר עליונה, 'ושבתה הארץ שבת לה'".¹⁰ פסק הזמן שבא אחת לשבע שנים מכריח את האומה לשבות מעבודת הבניין והאיסוף החומרי, להפסיק את צבירת הנכסים החומריים ולהתמקד בערכים המוסריים של החיים: בעני ובגור, ואפילו בבעלי החיים. השביתה מוכרחת לשם השבת האיזון הנכון בין התביעה הפנימית למוסר וצדק ובין צורכי החיים החומריים התובעים מן האדם לבנות ולטעת, ולעסוק בפיתוח החומרי. מצוותיה של השמיטה מכוונות ליצירת פסק זמן ממירוץ החיים ותגרת הקיום, ולהפניית תשומת לב האדם לצד המוסרי והערכי של החיים. נוסף על שביתה מעבודה בשדה נדרש החקלאי להפקיר את פירותיו למען האחרים, ונאסר עליו לאסוף משדהו לצורך עצמו משעה שלבהמה אין עוד מה לאכול בשדה. על אלה יש להוסיף את שמיטת החובות בסופה של שנת השמיטה. התכונה הפנימית של האומה, שאיפת הצדק והישר, והתשוקה לקרבת אלוקים הולכת ותופסת מקום גדול יותר בחיים וממילא גם בתודעתו של האדם. התכונה הטבעית של האומה, שנדחקה אל שולי תודעתו של האדם, חוזרת אל מקומה ותופסת מקום משמעותי יותר בחיים. כיוון שערכי הצדק, המוסר והישרות שנקנים בשנת השמיטה אינם מלימוד חיצוני, אלא הם גילוי של התכונה הטבעית הקבועה שנשמתם של ישראל, הרי שהם הולכים ומתגברים ככל שניתן להם מקום בחיים. תשוקת הטוב והצדק, המנוחה והשוויון

העמל והדאגה, הזעף והתחרות אשר להם, למען תוכל להתגלות בקרבה פנימה טהרת נשמתה בכללותה כמו שהיא".

9 אורות, מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ב, אורות ישראל, פרק ו, סעיף ד.

10 עין אי"ה, מכון ע"ש הרצ"ה, ירושלים תשנ"ד, כרך ג, שבת, דף לג, סעיף רלא.

אינם "דבר מלומד מן החוץ, כי אם נחלתה הטבעית, ממקורה עצמה".¹¹ דבר הנקנה מן החוץ על ידי לימוד או חיקוי של אחרים אינו הולך ומתגבר, אינו הולך ומתפתח, אלא עומד כפי שנקנה מן החוץ, אבל התכונה הטבעית של הנפש כאשר מאפשרים לה להוציא את עצמה אל הפועל הולכת ומתגברת כמעין הנובע בלא הפסקה. שנת השמיטה אינה מקנה ליחיד ולכלל ערכים הבאים מן החוץ, אלא מגבירה את נביעתה וגילוייה של התשוקה הטבעית שבנפש לישרות ולחיי מוסר וצדק. כך פועלת השמיטה להיישרת החיים גם בשנים הבאות, עד לשמיטה הבאה.

"החטא היסודי שגורם גלות", כותב הראי"ה, "הוא מה שמהרס את התכונה האלוקית של הקדושה הלאומית הכוללת". הגלות נגרמת מפני שהתכונה הפנימית של האומה נדרסת ונרמסת על ידי נטיית החיים החומרית עד שאין היא יכולה יותר להשפיע על החיים. "מה שאינו נותן את תכונת החיים של כל יחיד להתרומם לטהרתו ולקדושת שאיפתו, ומה שמאפיל את ההארה האלוקית בכללה מהאיר ברום ערכה באומה".¹² ביטול השמיטה גורם להפרת האיזון בין התכונה הפנימית של תביעת הצדק והמוסר ובין נטיית החיים, הרודפת אחר הבניין החומרי ותענוגותיו. זרימת החיים החזקה והעיסוק החומרי האינטנסיבי בלא הפסקות מזמן לזמן דוחק את התכונה הפנימית של האומה. שאיפת הצדק והמוסר הטבעי של הפרט ושל האומה מתכסה בכיסויים רבים המונעים ממנו לבוא לידי ביטוי בחיים. קולו לא נשמע עוד וחיי החומר כובשים את מקומו. האלילות שפגעה בישראל בתקופת הבית הראשון הייתה תולדה מהנטייה החומרית המוגזמת שבאה בלא הפסקות מזמן לזמן. הצורך לעסוק בבניין החומרי של האומה גרם להדגשת הנטייה החומרית שגררה בעקבותיה גם את הנטייה האלילית שדבקה בישראל. ביטול השמיטה גרם לשקיעת התכונה הפנימית של האומה ולרדיפה אחר חיי החומר ואחר האלילות המתאימה בתכונתה לרדיפה החומרית.¹³ תשוקת האלוקים לא הופיעה עוד בצורה של תיקון החיים וביסוס היושר, הצדק והמוסר, אלא באה בצורה אלילית של מידות נשחתות ורדיפה אחר תענוגות ומילוי התאוות.

11 הקדמה לשבת הארץ (לעיל הערה 5), עמ' ט.

12 נחמת ישראל, מאמרי הראי"ה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 281.

13 אורות (לעיל הערה 9), אורות ישראל ו, ד: "האלילות, שפגעה בנו כל ימי התקופה הארוכה שעד חורבן הבית הראשון, הייתה תולדה מנטייה חומרית יתירה, והיא קבעה ג"כ את תולדותיה באומה באופן מחולל מידות נשחתות רבות".

כשעוממה בישראל הכרת הרוח העצמי 'זנח ישראל טוב', שכח את עוונותיו וגאוותו. המבט החיצוני על הסביבה הרחבה הבלתי מפותחת, הפראית בטבעה ובבחירתה גם יחד, השכיח ממנו את גדולת סגולתו. אז הוסעו מן הלב תשוקת החיים האלוקיים ועדניהם וחמדת משושם וחילם בהתגלמם בפועל בארץ החיים. טהרת השכל הפשוט והברור הושבתה, זיו הצדק הועם. את עמדתם לקחו הדמיון הגם של החברה הפרועה ורשע – כסל של ההזיות האליליות ותועבותיהן. במשאון כוסתה הסגולה האלוקית האצולה בנשמת האומה, ולא תוכל עוד לקחת לב חמדת חיי טוהר, שקט ויושר.¹⁴

הטבע האנושי אינו שוקט על שמריו. הוא מחפש תמיד את דרכו לצאת מן הכוח אל הפועל. אם אין הוא מוצא דרך לבוא לידי ביטוי בחיים בצורתו המתוקנת, הוא יוצא אל הפועל בצורה שלילית. שכחת העצמיות והתפיסה העמומה של האני העצמי, הפרטי והלאומי, הביאו לחקינות של האחר. במקום שהתשוקה לאלוקים תביא את החיים למעמד מוסרי וערכי גבוה יותר, היא החלה להתגלות בצורה של עבודה זרה על כל תועבותיה.

חוסר האיזון והפרת שיווי המשקל בין הנטייה החומרית ובין התשוקה לצדק ולחיי מוסר, גרמה לכך "שלא הייתה שום תרופה למחלה כי אם על ידי שבירת האומה באופן שלא יהיה לה ימים רבים מה לעשות בעניינים חומריים בכללותה, ונשאר פניית האומה כולה, בכל ימי הגולה הארוכה, רק לדברים נשגבים ונאצלים".¹⁵

תפקידה של הגלות, כמו תפקידה של השמיטה, הוא להשיב את האיזון שהופר בעקבות הנטייה החומרית המופרזת. הגלות אינה נתפסת כעונש על החטאים, אלא כתרופה הבאה לתקן את הסיבות לחטא – הנטייה המופרזת לעיסוק בחיי החומר והנטייה האלילית שבאה בעקבותיה. "ישראל בגולה עזב את דאגתו מכל ענייני החול מצד כללות האומה. שם את עיניו ולבו רק בשמים ממעל. לבו לא הלך עוד להרבות חיל, רכב וסוס, ככל גוי על אדמתו, ובכלל לא היה עוד לכלל האומה שום עסק חומרי".¹⁶ שבירת החיים הלאומיים והיציאה לגלות

14 הקדמה לשבת הארץ (לעיל הערה 5), עמ' יא.

15 אורות (לעיל הערה 9) אורות ישראל, ו, ד, ושם: "אמנם הנטייה היתירה היוצאת מהשיווי אל הרוחניות גם כן מוזיקה הרבה, עד שהיא מאבדת את ההוד האמתי מהרוחניות עצמה, ומ"מ בתור רפואה לנטייה חומרית מופלגת משמשת היא בכל אופן".

16 הקדמה לשבת הארץ (לעיל הערה 5), עמ' יב.

הביאה להפסקת העיסוקים החומריים. עם גולה אינו צריך להחזיק צבא ולבנות ערי מבצר, ואינו צריך לנהל מלחמות. הוא אינו מקים מערכות כלכליות וגם לא מערכות שלטוניות אחרות. הוא נסמך על המערכת השלטונית בארץ שאליה הוגלה. כל העיסוק החומרי מן הצד הלאומי חדל. כמובן, כל אחד כפרט דאג לפרנסת משפחתו ובני ביתו, אך כאומה לא היה לנו עוד צורך בעיסוק חומרי, לא צבאי, לא כלכלי ולא מדיני. הכול פסק. שביתת החיים החומריים הביאה לעלייה מחודשת של הכוחות הרוחניים שבאומה. כוחותיה הרוחניים של האומה שבו להשפיע על חיי האומה בפועל, והעבודה זרה נעזבה:

ורוח ה' החל לפעמו להשכיל על ערך האדם ומעלת נשמתו, וכן להוקיר בייחוד את ערכה הרוחני של האומה ויתרונה האלוקי. התורה נתחבבה עליו מזהב מפז רב כבימי נעוריו הטובים. על קדושת האמונה והמצוות יצא להורג בשמחת לבב. עיניו ולבו, אשר היו בשמים תמיד, העלו ארוכה לכל משובת החיים הלאומיים ולכל פשעיהם.¹⁷

בגלות התרכזו חיי האומה סביב קיום המצוות וחיי הרוח, קרי: לימוד התורה. החלומות על כיבוש ארצות או בניית ערי מבצר מוקפות חומות הוחלפו בחלומות על גדלות רוחנית. השאיפה לעושר חומרי הומרה בשאיפה לעושר רוחני. המצוות, המבטאות את תכונתה הפנימית של האומה, הפכו להיות מרכז החיים, עד כדי מסירות נפש. ארץ ישראל הפכה להיות מושא החלומות הלאומיים והפרטיים, לא בגלל האפשרויות החומריות הגלומות בשיבה אליה, אלא בזכות קדושתה ומעלתה הרוחנית. העולים לארץ לא קיוו למצוא בה עושר חומרי, אלא אושר רוחני. החלום הלאומי הפך להיות חלום רוחני על גאולה שבה העם כולו שב לא רק אל ארצו אלא קודם כול אל אלוהיו. כמעט אלפיים שנה ישב העם בגלות מרוכז כולו בחיי הרוח. התכונה הפנימית, שאיפת הצדק והיושר, הקדושה והטהרה, הלכו ותפסו מקום חשוב בחייו. בכך מילאה הגלות את תפקידם של שנות השמיטה בהשבת האיזון בין הנטיות שבנפש האומה. הנטייה הקיצונית לחיי רוח בלי כל נגיעה חומרית מצד האומה בכללה יצרה את האיזון הנדרש לרפואת האומה מהנטייה החומרית המוגזמת.

הקץ המגולה

"קץ ישועה נסתם חרך". "ליבא לפומא לא גליא". מי בא בסוד ה' לדעת מתי הטהרו כליל הארץ והגוי מטומאת הנידה אשר להם? מתי שב הרוח המסתתר בעצמותו ונגלה בפעולותיו [...] אל טהרו וחוסנו? ומתי הגיע עת דודים, אשר בהתחבר האומה והארץ יחד יפעל כל אחד מהם על חברו לטובה ולברכה, ולא כאשר היו בימי החושך? אין אתנו יודע עד מה.¹⁸

כאמור, הגלות אינה עונש, אלא רפואה. תפקיד הגלות הוא לרפא את הנטייה החומרית המופרזת; לתת מקום לתכונה הפנימית של האומה לשוב להשפיע על החיים; לאפשר לתשוקת הצדק והיורש להדריך את החיים. כשתירפא האומה תסיים הגלות את תפקידה והאומה תוכל לשוב לארצה.

אולם איך נדע מתי נרפאה האומה? איך נדע מתי הוסרו כל המסכים שכיסו על תכונתה הפנימית? כיצד נדע מתי שבה לבריאותה התביעה הפנימית להופעת תשוקת אלוקים דרך חיי המוסר והצדק? מתי שב שיווי המשקל של החיים בישראל, כך שגם אם יותר לאומה לעסוק בבניין החומרי ובפיתוח הגופני, לא תשוב הנטייה החומרית לעשוק ולרמוס את תביעת החיים הפנימית לחיים של מוסר וצדק, ישרות, טהרה וקדושה? אין לנו נביא היכול להתבונן במעמקי הנשמה של כנסת ישראל ולומר כי היא העלתה רפואה; שהיא כבר נטהרה מחלאת העוונות שדבקו בה. כיצד, אם כן, נדע שבאה העת לשוב אל ארץ ישראל?

תשובת הראי"ה היא שזהו תפקידו של "הקץ המגולה".

מקור הביטוי הוא בגמרא: "ואמר רבי אבא: אין לך קץ מגולה מזה, שנאמר: 'וְאַתֶּם הָרִי יִשְׂרָאֵל עֲנִפְכֶם תִּתְּנוּ וּפְרִיכֶם תִּשְׂאוּ לְעַמִּי יִשְׂרָאֵל כִּי קָרְבוּ לָבוֹא' (יחזקאל לו, ח)."¹⁹ וברש"י שם: "[אין לך קץ] מגולה מזה – כשתתן ארץ ישראל פריה בעין יפה אז יקרב הקץ, ואין לך קץ מגולה יותר".

דברי רבי אבא באו כסיכום למחלוקת רבי אליעזר ורבי יהושע. ויכוח גדול ניטש בין השניים בשאלה אם הגאולה תלויה בתשובה.

רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה – נגאלין, ואם לאו – אין נגאלין. אמר ליה רבי יהושע: אם אין עושין תשובה – אין נגאלין? אלא,

18 הקדמה לשבת הארץ (לעיל הערה 5), עמ' יב.

19 סנהדרין צח ע"א.

הקדוש ברוך הוא מעמיד להן מלך שגזרותיו קשות כהמן, וישראל עושין תשובה ומחזירין למוטב.²⁰

בהמשך למחלוקת זו מובאים דברי רבי אבא על הקץ המגולה, דברים שהתפרשו כהכרעה של המחלוקת כדעת רבי יהושע, שאין הגאולה תלויה בתשובתם של ישראל.²¹ וכך מפרש רבי מאיר הלוי אבולעפיה:

אמר רבא אין לך קץ מגולה שמוכיח שיש קץ קבוע לדבר מ"מ [=מכל מקום].

[אין קץ] לדבר יותר מזה, שנאמר ואתם הרי ישראל כו' כי קרבו לבא. כלומר כי קרב זמנה לבא ואם אין זמן קצוב לדבר מאי קורבא [...] ויש מפרשין: אין לך קץ מגולה יתר מזה שמסר לך סימנין עליו לפני בואו לידע בו כשהוא בא.²²

הרמ"ה מפרש את המילים "כי קרבו לבוא", המוזכרות בנבואת יחזקאל, כמוסבות על ימי הגאולה, כלומר ימי הגאולה קרבו לבוא. דברי רבי אבא מכריעים, אם כן, כדעת רבי יהושע שאין הגאולה תלויה בתשובה, אלא יש קץ

20 סנהדרין צו ע"ב.

21 מלשון החולקים, שציטטנו מן הגמרא, עולה כי בין לרבי אליעזר ובין לרבי יהושע הגאולה תלויה בתשובה, אלא שנחלקו כיצד תבוא תשובה זו, אם בבחירה או בכפייה. אולם מהמשך דברי הגמרא נראה כי דעת רבי יהושע היא שאין הגאולה תלויה בתשובה כלל, שהרי הגמרא מקבילה בין דעתו של רבי יהושע ובין דעתו של שמואל הסובר ש"דיו לאבל שיעמוד באבלו", כלומר שגם בלא תשובה תבוא הגאולה. וראו מהרש"א שם. בבבלי, סנהדרין צו ע"ב, בכתב יד פירנצה II.8.1-9 המשפט: "אלא הקב"ה מביא מלך שגזירותיו קשות כהמן ומחזירות אותן למוטב" מיוחסות לרבי אליעזר ולא לרבי יהושע. כך הגרסה בכתב יד זה: "אמר רבא: כלו כל הקיצין ואין הדבר תלוי אלא בתשובה. רבי יהושע בן לוי אמר: דיו לאבל לעמוד באבלו. כתנאי: רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה נגאלין ואם ישראל אין עושין תשובה אין נגאלין? אלא הקב"ה מביא מלך שגזירותיו קשות כהמן ומחזירות אותן למוטב. תניא רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה [...]". גם בכתב יד מינכן 95 מיוחס משפט זה לרבי אליעזר ולא לרבי יהושע, ובמקום המילה "אלא" גורס כתב היד: "א"ל = אמר ליה": "אמר רבי יהושע: אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלין? א"ל [=אמר לו] הקב"ה מעמיד להן מלך שגזירותיו קשות כהמן ומחזירות אותן למוטב". וכן במסורת הש"ס בבבלי. וכן בירושלמי תענית פ"א ה"א. סיכום דעות בעניין זה, ראו קולא עמית, "גאולה ותשובה", תחומין, ו, עמ' 469-480, ובהערה 5 שם. יד רמ"ה, סנהדרין צח ע"א.

לגלות, שאינו תלוי בתשובת ישראל, שכן אם הכול תלוי בתשובה מה פירוש המילים "כי קרבו לבוא"? הרי ייתכן שישראל לא ישובו בתשובה.²³ לענייננו חשוב הוא פירושו השני של הרמ"ה: "ויש מפרשין: אין לך קץ מגולה יותר מזה, שמסר לך סימנין עליו לפני בואו, לידע בו כשהוא בא". הקץ המגולה הוא קץ גלוי לעין מפני שיש לו סימנים ברורים: העם שב לארץ והארץ נענית ונותנת פרותיה בעין יפה. הקץ המגולה הוא כעדות על הגעת זמן הגאולה. צעד נוסף בהבנת הקץ המגולה מצאנו בדברי המהרש"א, הקושר בין הקץ המגולה, בין הגלות ובין ארץ ישראל: "כל זמן שאין ישראל על אדמתם, אין הארץ נותנת פירותיה כדרכה. אבל כשתחזור ליתן פירותיה זהו קץ מגולה, שקרב לבא זמן גאולה שיחזרו ישראל על אדמתן".²⁴ בתורה הובטחנו שגם בהיותנו בגלות לא יתפסו זרים את ארצנו. "וְהִשְׁמַתִּי אֶת הָאָרֶץ וְשָׁמְמוּ עָלֶיהָ אֵיבֵיכֶם הַיְשָׁבִים בָּהּ: (ויקרא כו, לב). שממת הארץ הפכה להיות מסימני הגלות. כל עוד לא הסתיימה הגלות וישראל אינם מורשים לחזור לארצם תישאר הארץ שוממה. בשעה שתשוב הארץ לתת פרותיה בעין יפה יהיה זה סימן מובהק שבא הקץ. "ויש בזה סימן גדול לישראל שמיום שחרכה לא קבלה אומה ולשון, ולא תקבל עד שישבו אפרוחיה לתוכה".²⁵ שיבת העם לארצו והיענות הארץ על ידי נתינת פרותיה בעין יפה מסמנים את בוא הקץ, אך האם הם מסמנים גם את הרפואה שהעלתה נשמת האומה בגלות?

נסביר את שאלתנו:

כאמור, על פי הסבר הראי"ה הגלות באה לתקן ולרפא את נטיית החטא, שהביאה לחורבן החיים המוסריים, לאבדן הישרות והצדק ולשקיעה בעבודה זרה. שיבת ישראל לארצו וסיום הגלות מותנים בתיקון סיבת החטא שגרם את הצורך ביציאה לגלות. הנטייה החומרית המופרזת שהתלוותה לעיסוק המוגזם בצורכי הקיום החומרי של האומה בארצה גרמה לשקיעתה של התכונה הטבעית של האומה. שאיפת הטוב, התכונה הטבעית השואפת למוסר ולצדק, פסקה לבוא לידי ביטוי בחיים. השבתת החיים החומריים מצד כללות האומה, בעודה בגלות, באה להשיב את התכונות הטבעיות של האומה אל מקומם הנכון ולהשוות בין הנטייה

23 על היחס שבין דברי רבי אבא ובין מחלוקתם של רבי אליעזר ורבי יהושע, ראו הרב צבי יהודה הכהן קוק, "המדינה כהתקיימות חזון הגאולה", לנתיבות ישראל, מאבני המקום – קריית הישיבה, בית אל תשס"ב, עמ' רסז.

24 מהרש"א, חידושי אגדות, שם.

25 ר' בחיי על התורה, מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ד, על ויקרא כו, לב.

החומרית לבניין הארץ ובין התביעה הפנימית לחיי רוח, צדק ומוסר. כיצד הסימן החיצוני של השיבה לארץ ונתינת הפרות מלמדים שנשלים התיקון? ובמילים אחרות: כיצד הקץ המגולה משיב על השאלה אם נרפאה נפש האומה?
 תשובת הראי"ה היא, שמההתנהגות החיצונית אפשר ללמוד על המתרחש בנפש פנימה. כשם שהתנהגות האדם מלמדת על תחושותיו, על רגשותיו ועל מצבו הנפשי, כך התנהגותה של האומה מלמדת על המתרחש במעמקי הנשמה הלאומית שלנו. חזון הגאולה הוא קץ נסתר החבוי במעמקי הנשמה של עם ישראל. כוחות החיים של האומה הישראלית שבים אל בריאותם והם אלה שתובעים את תפקידם ודוחפים את האומה לשוב אל ארצה. גאולת ישראל שהולכת וצומחת לעינינו אינה מתפתחת מן החוץ אל הפנים, כלומר שמתחילה מהצדדים החומריים-חילוניים ואחר כך תגיע אל הצדדים הרוחניים, אלא מתפתחת מהפנים אל החוץ. בתוך הנשמה מתגדלת התשוקה לקרבת אלוקים והיא משפיעה גם על המעשים החיצוניים. "אפייה של הגאולה הבאה לפנינו [...] היא בתוכיותה של כנסת ישראל. מתפתחת היא האומה, בכל כוחותיה, מגדלת היא את רוחה, את טבעה ואת עצמותה"²⁶. ניתן להמשיל זאת לקרחון בלב ים, שככל שהוא גדל מתחת לפני המים הוא ניכר יותר מעל פני הים; כך, ככל שהבריאות הנשמית חוזרת לאומה הישראלית הדבר ניכר יותר בפעולותיה החיצוניות.

כדי לדעת אם הגיע הזמן לצאת מן הגלות עלינו "לחזות את חביוני המסתרים במקום רואים"²⁷. "חביוני מסתרים" הם מעמקי הנשמה הלאומית הסמויים מן העין, ו"מקום רואים" הוא דרך התנהגותה של האומה. כל עוד ישבה האומה בגלות ולא התעוררה בה התשוקה לשוב אל ארץ ישראל, לבנות את הארץ ולהקים בה בית לעם היהודי, סימן הוא שעדיין לא נרפאה היא מחטאה. אולם כעת, כאשר אנו רואים שמתעוררת תשוקה בלבבות לפעול במסירות נפש ליישוב עם ישראל בארץ ישראל, תשוקה המניעה ציבור גדול לעלות לארץ ולבנותה והארץ נענית להם ונותנת את פרותיה בעין יפה, אות הוא שכבר נרפאה האומה והיא יכולה לשוב אל ארץ ישראל ולעסוק בחיים חומריים בלי לשוב אל חטאי העבר. כל עוד היה החטא כרוך בעקיבה של האומה, כוחותיה החומריים לא באו לידי ביטוי בחיים והעם בכללותו בגלות חי חיי רוח בלבד, אולם משהתחילה להתעורר

26 אורות, אורות התחיה, פרק לב. וראו עוד שם פרקים ז, מז.

27 הקדמה לשבת הארץ (לעיל הערה 5), עמ' יב.

התשוקה לבניינה החומרי של הארץ, אות הוא שהכוחות החומריים של האומה יכולים לשוב ולהופיע בחייה בפועל מבלי שהחטא ישוב אל חייה הפרטיים והלאומיים. הקץ המגולה הוא התשוקה הבווערת ליישב את ארץ ישראל, הפועלת בגלוי ומלמדת על המתרחש בנשמת האומה. הערך האלוקי של נשמת האומה שהיה מכוסה כל ימי הגלות הוא שפורץ ודוחף את האומה לבניינה של ארץ ישראל, ודווקא מצדה החומרי.²⁸ וכך, דווקא ההתעוררות החומרית והתשוקה לבניין החומרי של האומה בארצה, שחזרה ונעורה בדורות האחרונים, היא העדות על הטהרה הפנימית של נשמת האומה הישראלית. התעוררות השאיפה לשוב לחיות חיים ממשיים-חומריים בארץ ישראל מבשרת את הופעת התשוקה לחיי הרוח המיוחדים של האומה.

באחת מאיגרותיו מדמה הראי"ה את שיבת ישראל לארצו לילדה הקמה מחוליה. בדרך של משל ונמשל מסביר הראי"ה את תפיסתו ביחס לתקומת האומה בעת הקץ המגולה, ובשל חשיבותם נביאם במלואם:

הילדה הנעימה והאהובה, הבת הנחמדה, שאחרי מחלה ארוכה וממושכת, גם נואשת, אחרי מראה של פנים חיוורים כסיד, שפתיים כמראה התכלת, חום בוער כתנור, סימור ופרפור צמרמורי, הנה פקחה עיניה ותפתח שפתותיה הסגורות חותם צר, הידיים הקטנות מתנועעות בתנועה של חיים, האצבעות הדקות והצחות הולכות אנה ואנה, הן מבקשות את תפקידן. השפתיים נעות, כמעט שבות למראה בשר, וקול כאוב מהן נשמע: "אמא, אמא, הבובה, תני לי הבובה, הבובה החביבה שזה זמן כבר לא ראיתיה". קול ששון וקול שמחה, הכל שמחים, האב והאם, האחים והאחיות, גם הזקן והזקנה שכבר שכחו מרוב שנים גם את משחקי הילדות של בניהם. "שושנה הקטנה מבקשת את הבובה". ברוך ה' אות לטובה. ודאי כבר חלצתה חמה. גם הרופא הקרוא כאהוב הבית והמשפחה לקחת חלק בשמחתה, תחת אשר השתתף בצערה, הנה גם הוא מסכים:

28 בכמה מקומות עומד הראי"ה על כך שדווקא הכוחות החומריים הם הראשונים שיופיעו בעת הקץ המגולה. לדוגמה, ראו אורות (לעיל הערה 9), אורות התחיה, פרק מ (פסקה זו מופיעה גם בערפילי טוהר, עמ' לה): "הדור הראשון של עקבתא דמשיחא, בתחילת הקץ המגולה של יישוב ארץ ישראל הוא מכשיר את החומר של כנסת ישראל, והרוחניות צריכה לשמש בו שימוש של שמירת החיים הפנימיים, וכשיתחזק הכוח החומרי של האומה אז יגלו כל הסגולות הרוחניות הקדושות שבה, ותשוב התורה וכל מאורותיה לאיתנה, להיות לאור עולם, לעטרת תפארת בידי ה' ולצינף מלוכה בכף אלוקי ישראל".

"אות לטובה". הקריזיס עבר בשלום. עתה התקווה משחקת כי תחיה שושנה, תגדל ותיף, ותהי לגברת בבנות. הכובה אמנם היא השאלה הראשונה, אבל עוד תשאל ותשאל. רוחה וגווייתה ילכו הלוך וחזק, תדרוש עוד גם מרפא, גם מרק, גם בשר ולחם, גם שמלה, גם שביסים ושהרונים, גם מורה ועט, גם ספר ועבודה, ועוד ועוד. למראה דברים כאלה יצהלו הכל. הזקן והזקנה יחגרו גיל, האב והאם עיניהם דולפות דמע ששון, האחים והאחיות הצעירים ימחאו כף וירקדו משוב לב. וזה לזה ממללים: "שושנה הקטנה, היפה ונחמדה, שואלת בובה, האח!".

ירושלים האהובה, שושנת העמקים זאת הבת ציון היקרה, זאת הבת היקרה, חולת מחלת הגלות המרה, הזעומה והממושכה. בניה שכחיה, רבים נואשו מרפיון לב, מתקווה וחיים עבורה. עתה זרם חיים מרעיד ברעד נעים את העצמות המדוכאות והחולות...²⁹

משל זה ממחיש את עיקרון הקץ המגולה. התנהגותה החיצונית של הבת מלמדת את בני המשפחה על הרפואה הפנימית ההולכת וצומחת. הבת מבקשת רק את הכובה, אבל בקשתה זו מלמדת על העתיד הצפוי לה. כוחות החיים שלה חוזרים לבריאותם ואתם גם שאיפותיה ובקשותיה מן החיים. כשם שהתנהגותה של הבת מלמדת על התגברותה על המחלה, כך התנהגותה של האומה הישראלית מלמדת על הרפואה שלה ועל כוחות החיים השבים לפעילותם הבריאה. האיזון בין כוחות החיים יישמר גם בצאתם מן הכוח אל פועל, והחטא של ההיגררות אחר הנטייה החומרית לא יוסיף לדבוק באומה.

בכמה מקומות עומד הראי"ה על שני הצדדים שבגאולת ישראל ועל הקשר שביניהם. וכך כותב הראי"ה:

במועד הקץ המגולה, שהוא שיבת ישראל לארץ ישראל ולהחיותה בבניין מעשי, "ואתם הרי ישראל פריכם תתנו וענפכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא" (יחזקאל לו, ח), שתכונתו היא קיבוץ החתום וסתום דליבא לפומא לא גליא, תוכן קץ החתום, עם הגלוי של עבודה גשמית מורגשת מכל המון עובד. בגאולה כפולה זו יוחל כוח זרוע ד' לגאול את הגופים מכל שעבודם הקשה "מעצבך ומרגוזך ומן העבודה הקשה אשר עובד בך" (ישעיהו יד, ג) ואת הנשמות ממכאוביהן ומחשכיהן, מכל המידות הרעות,

מכל השנאות והצמצומים, "ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל" (יחזקאל לז, כב). "אכן אתה אל מסתתר אלקי ישראל מושיע" (ישעיהו מה, טו).³⁰

בפסקה שלפנינו הראייה מדבר במפורש על שני צדדיו של הקץ המגולה. תכונתו מתבטאת בשילוב של הבניין הפנימי עם הבניין החיצוני. הרב מדבר על הגאולה הכפולה, זו הפנימית החתומה והסמויה מן העין, וזו החיצונית הנגרת אחריה ומביאה להמון עובדים לגאולת ישראל על ידי כיבושה של הארץ, יישובה ובניינה. גאולה זו גואלת את הגוף, כלומר את כוחות החיים הנוטים שמירת הקיום החומרי של האומה, וכן את הנשמות, כלומר תביא לידי ביטוי את הנטייה הרוחנית של האומה.

פתחנו את דברינו בשאלת הקשר בין השמיטה, בין הגלות ובין הקץ המגולה במשנת הראייה. לסיכום נוכל להציג את הקשר בין שלושתם באופן הזה: תפקידה של השמיטה הוא ליצור את שיווי המשקל בין התכונה הפנימית לנטייה החיצונית, בין הנטייה הרוחנית והתשוקה לאלוקים המתבטאת בשאיפה לחיי יושר, צדק ומוסר, ובין הנטייה לביסוס החיים החומריים. מצב שלם הוא כאשר שתי הנטיות באות לידי ביטוי בחיי האומה בהרמוניה. ביטול השמיטה הביא לדחיקת הנטייה הפנימית והשתלטות הרדיפה אחר חיי החומר, על האומה. הגלות פעלה פעולה הפוכה ודחקה את שאיפת החיים החומרית. בגלות התרכזו חיי האומה ברוח בלבד. בזמן הקץ המגולה חוזר שיווי המשקל בין הנטיות ובין כוחות החיים של האומה הישראלית אל בריאותו ואל תפקידו השלם וההרמוני.³¹

30 אורות (לעיל הערה 9), אורות התחיה, פרק נה. פסקה זו הובאה גם בערפילי טוהר, עמ' קיז, ד"ה: "המחשבה הרחבה".

31 מובן שלתפיסה זו של הקץ המגולה יש משמעויות מרחיקות לכת, ועליהן עומד הראייה במקומות רבים. לדוגמה, ראו את איגרתו לרב דב מילשטיין בעניין היחס לבנים פורקי עול (איגרות ראייה, ב, איגרת שעה), וכן ביחס לחזרה בתשובה בעת הקץ המגולה (איגרות ראייה, ב, איגרת שעה, עמ' לז), ועוד רבים. דיון זה קובע ברכה לעצמו וחורג מתחומי מאמרנו.